

Pagulastudengist Taani arhivaariks

V

Vello Helk

Doktoritöö edeneb

O denses olin saanud toetust ja tõuget doktoritöö jätkamiseks. Järgmine ülesanne oli tutvuda teiste teadlaste kogutud materjalidega. Neid leidis vähesel määral Rootsi Riigiarhiivis, aga üsna palju Soome Riigiarhiivis Helsingis. Aastate eest oli Vatikanis uurimistööd teinud soome teadlasgrupp, kes oli kogunud andmeid ka Antonio Possevino tegevuse kohta. Tellisin välja selle grupi tähtsaima esindaja Henry Biaudet' väga mahukad ärakirjakogud ja töötasin need põhjalikult läbi. Leidsin aga vähe uut, minu enda materjalid olid tegelikult täielikumad.

Meie elukoht oli veel Ahornsgade tikutoosikorter, mis ei soodustanud kodus töötamist. Sellepärast hakkasime otsima paremat elukohta. Nüüd oli mul töökoht Kopenhaagenis kindlustatud ja võisime tulevikuplaane teha. Nende hulka kuulus ka oma maja muretsemine.

Meil polnud vajalikku kapitali, aga mul oli kindel töökoht koos igal aastal tõusva palgaga. Annemarie vanemad lubasid meid toetada. Tema õde ja õemees olid saanud endale isatalu, mu abikaasa polnud nõudnud mingit pärandusosa. Sellepärast tundis äiapapa tema vastu kohustust ja oli valmis välja panema majaostuks vajaliku sissemaksu.

Kopenhaageni lähiumbruses olid majad üsna kallid. Hakkasime sobivat maja otsima

kaugemalt. Oli pakkumisi lääne pool linna, aga seal on maastik lausik ja igavavõitu. Pöörasime silmad põhja poole, kus on ilusam loodus.

Vaatasime mõnda maja Virumis ja lähirongi tookordses lõpp-peatuses Holtes, aga ka need olid kallid. Siis peatusime järgmises jaamas Kopenhaageni–Hillerødi raudteeliinil – Birkerødis. Seal olid hinnad palju vastuvõetavamad. Meile sobiva suurusega majad, mis eelmainitud kohtades maksid 100 000 krooni ringis, olid siin kuni 15 000 krooni odavamad. Leidsime maja, mis meile meeldis. See oli kuuest majast koosnevas ridaelamute grupis äärmine. Põrandapinda oli 110 ruutmeetrit. Maja juurde kuulus üsna suur krunt – 750 ruutmeetrit. Otseseid naabreid ei olnud. Järgmisest majast lahutas meid kütteruum, aknast avanes vaade lääne suunas, kus oli vana talu, mille põllud olid tükeldatud ehituskruuntideks. Majast viis mööda ilma jalgrajata kõrvaltee – põldude vahelt ühe kena järveni, mille nimi on Sjælsø (Hingejärv). Paarsada meetrit lõuna poole kulges Kongevejen (Kuningatee), saanud seesuguse nime juba vanal ajal, sest see tee ühendas Kopenhaageni kuningalosse Frederiksborgi ja Fredensborgi lossidega. Vanasti oli tee olnud taluvankritele tõkkepuudega suletud. Nende rattad vajutasid sügavaid rööpaid, kuningatõldade jaoks oli aga vaja siledat teed. Nüüd kuulub see peateede hulka, hobuveokid on ju ammu kadunud.

Varem oli sealsete majade kohal olnud õunapuustandus: meie krundile oli jäänud kolm vana õunapuud. Peale selle jagasime naabriga üht krundi piiril olevat puud ja selle saaki. Maastik oli seal vahelduv, küngaste, metsasalude ja järvedega, meenutades natuke minu kodukihelkonna Rõuge ümbrust, aga siin domineerisid lehtpuud – põõgimetsad. Meie otsus langes selle maja kasuks ja saime ruttu kaubale. Hinnaks oli 82 000 krooni, millest tuli kohe ära maksta 35 000 krooni – ülejäänud summa jäi hüpoteegivõlak. Põhiväljamaksu eest hoolitses äiapapa, jooksvad väljaminekud jäid meie endi kanda.

1. oktoobril 1959 kolisime oma “tikutoosist” Birkerødi. Olime õppinud Ahornsgadel tundma ka mõnda naabrit. Seal elasid lihtini-

mesed, peamiselt töölis perekonnad. Meist alumisel korrusel elas perekond: mees, naine ja väike nelja-vieeaastane tütar Susanne. Nende perekonnaelu oli väga halb. Kui mees sai reedeti oma palga kätte, tuli ta sageli hilja koju, oli purjus ja peksis nii naist kui ka tütar; võib arvata, et viimane hakkas ema kaitsma. Susanne külastas meid sageli, tahtis ikka alati mulle sülle tulla, tundis nähtavasti puudust isarmastusest. All keldris elas üks vanem pesunaine, kellele ka meie tööd andsime. Tema suurim unistus oli reisida Oberammergau kannatusmängudele; see soov läks tal ka täide.

Eduard Vilde oli elanud enne Esimest maailmasõda samas linnaosas ja kirjutanud liigutava realistliku raamatu Kopenhaageni tööliste elust ("Lunastus"). Kui ma hiljem seda raamatut lugesin, leidsin sealt nii mõndagi sarnast meie elamuste ja kogemustega, kuigi vahepeal oli möödunud rohkem kui pool sajandit.

Kolisime seega Kopenhaagenist välja, hoopis teise maakonda. Meie uuest elukohast oli pealinna mööda maanteed kaksikümmend kilomeetrit. Tubli kilomeetri kaugusel paiknes raudteejaam, kust tookord oli ühendus Kopenhaageniga iga poole tunni tagant, sõit kestis natuke üle poole tunni. Mõni aasta hiljem pikendati lähirongi elektriliini Hillerødini ja sõit kiirenes. Praegu kestab see umbes kaksikümmend viis minutit. Jaama sõitsin jalgrattaga, linnas käisin harilikult jalgsi, oli umbes veerandtunni-tee. Tööleminekuks tuli varuda 50–60 minutit. Mul oli ka see eelis, et tööaeg algas harilikult alles kell kümme, mil suurem tunglemine rongis oli möödas. Iste koht oli alati kindlustatud. Kojusõitu alustasin harilikult peajaamast, mistõttu ka siis polnud püstiseismist karta. Nii kasutasin sõidu-aega lugemiseks: hommikul lugesin ajalehti, kojusõidu jaoks oli mul kaasas mõni huvitav raamat.

Maja hankimine tõi kaasa mitmesuguseid praktilisi töid, nagu näiteks muruniitmine ja talvine lumerookimine. Taanis pole aga talviti palju lund, peale selle polnud meil vaja kõnniteed puhastada. Kevadel varusime ühe aiaturga köögivilja jaoks. Nii oli rediseid, sala-

tit, porgandeid, ube ja mõnikord ka muud köögivilja enda käest võtta. Ka paar vagu kartuleid panime maha. Peale selle oli maasikaid ja mõned punasesõstra- ja tikerberipõõsad. Ega ma kirglik aednik olnud, aga tarvilikke töid aias siiski tegin. Sama kehtib ka maja välise ja sisemise korrashoiu kohta.

Algul tulime majanduslikult hädavaevu ots-otsaga kokku. Siin oli meile suureks abiks minu päris korralik palgatõus pärast uuele teenistuslepingule üleminekut. See lahendas meie majandusprobleemid ja võimaldas koguni raha säästa. Meie sissetulek kasvas veelgi, kui Annemarie sai viiuliõpetajaks kohalikus muusikakoolis. Algul andis ta õppetunde kodus. Teisel pool meie teed paiknesid sama tüüpi ridaelamud. Nende taga oli algul väike tiik ja selle kõrval spordiväljak. Paar aastat pärast meie tulekut ehitati sinna kool, kus olid ka muusikaruumid. Siis sai Annemarie neid pärastlõunati kasutada oma viiulitundideks.

Meie igapäevane elu oli nüüd kindlates rööbastes. Sain asuda tõsiselt oma doktoritöö kallale. Eeltöid tegin igapäevatöö kõrvalt, aga mahuka käsikirja lõplikuks vormistamiseks ja redigeerimiseks oli tarvis pikemat töövaba perioodi. Selles tuli appi Carlsbergi teaduslik fond, kust sain esiteks 1500 krooni fotokoopiate hankimiseks ja hiljem umbes 10 000 krooni pooleaastaseks palgaliseks puhkuseks; see summa kattis minu asendajapalga.

Võtsin nimetatud puhkuse välja 1961. aastal kahes osas: aasta algul ja lõpul. Sain lisaks samast fondist veel 2000 krooni lühemaajaliseks uurimisreisiks Rooma, mille võtsin ette sama aasta sügisel – koos Annemariega. Tookord oli Vello Salo jälle tagasi Roomas ja toimetas Vatikani raadios eestikeelseid saateid. Tema usutles mind pikemalt ja see saade jõudis eetri kaudu Eestissegi. Külastasime teda ka paavsti suveresidentsis Castel Gandolfos.

Mulle oli suureks abiks Annemarie, kes õppis ära masinakirja kümnesõrme süsteemi ja kirjutas minu käsikirja puhtalt ümber. Kogu aeg olin tihedas ühenduses Annega Odenses, kellega arutasin ladina keele tõlkeprobleeme. 1962. aastal jõudsin oma tööga lõpule ja saatsin selle Århusi ülikoolile. Olin ju selle ülikooli kasvandik ja tänuvõlglane, tahtsin nüüd

Castel Gandolfos koos Annemarie ja Vello Saloga 1961. aasta oktoobris.

panna oma väljaõppele doktoriväitekirjaga väärrika punkti.

Minu töö hindamiseks määrati kolmeliikmeline komisjon, kuhu kuulusid minu hea juhendaja Coba (professor C. O. Bøggild-Andersen), teoloogiaprofessor P. G. Lindhardt ja Kopenhaageni ülikooli ajaloo professor Astrid Friis.

Olin lootnud enne väitekirja hindamisele andmist arutada mõnda probleemi Cobaga. Ta oli ju varem minu töö vastu huvi tundnud ja nii mõnegi näpunäite andnud. Seekord ei soovinud ta aga mulle abiks olla. Võib-olla kartis ta ohustada oma erapooletust. Samal ajal kuulsin oma Århusi tuttavate käest, et ta maadles halva tervisega: skisofreenia oli tema üle võimust võtmas. P. G. Lindhardti tundsin kui väga erksat ja inspireerivat õppejõudu, kellel olid laialdased huvid, ka kirikuajaloo alal. Tema jutlused Århusis leidsid alati head vastukõla; tal oli palju kuulajaid sel ajal, mil teised Taani kirikud jäid aina tühjemaks. Ta sarjas vanu dogmasid ja esines koguni provotseerivalt: tõstis üles igavese elu probleemi, mille arutamine lõi ajakirjanduses suuri laineid. Astrid Friisi ma ei tundnud. Olin näinud ja kuulnud teda ajaloolaste kokkutulekutel. Ta paistis olevat üsna iseteadlik ja enesekindel. Varem oli ta sokutanud oma soosikuid

Riigiarhiivi. Rise Hansen rääkis kord usalduslikult, et ta olevat mind juba varem arhivaariks esitanud, aga Astrid Friisil olevat õnnestunud oma kandidaat läbi suruda, kuigi tollel oli eritöö hinne madalam.

Mul tuli arvestada pikema ooteajaga. Toorkord ei olnud hindamiskomisjoni töölingit tähtaega ja otsused tulid tihtipeale alles aasta-paari möödudes, vahel veelgi hiljem. Nii pidin ma mobiliseerima kogu oma kannatuse. Olin ju üsna kaua tegelnud selle laiahaardelise teemaga. Vastuse ootamine tegi mind karsituks. Pidin aga olukorraga leppima. Ei tohtinud oma asja meenutada, sest siis oleksin ehk komisjoni liikmeid pahandanud.

Jälle sekretariaadis

Minu väljaõpe pidi jätkuma Riigiarhiivi 2. osakonnas. Pärast seda oli mul ees teenistus 1. osakonnas, paari–kolme aasta pärast oli ette näha kindlam tööpaik. Senises uurimistöös olin kasutanud peamiselt vanemaid arhiivfonde, nii et minu tulevane koht oli arvatavasti 1. osakonnas, kus ma ka plaani kohaselt oma väljaõppe pidin lõpetama – maa-arhiivis olin juba olnud. Kõik läks aga hoopis teisiti.

1962. a. jaanuaris suri äkki noor Kopenhaageni maa-arhivaar Gunnar Olsen, kes oli ametisse nimetatud alles aasta varem. Tema koha päris minu ülemus sekretariaadist – Harald Jørgensen. See oli tema poolt taktikaline samm. Meie riigiarhivaar oli liginemas pensioniea piirile ja aasta–paari pärast tuli leida talle asendaja. Varasemate kogemuste järgi ei olnud Riigiarhiivi ülemarhivaaride võimalused kõige paremad, sest eelistati kandidaate väljastpoolt keskarhiivi. Samaaegselt temaga lahkus sekretariaadist Ole Karup Pedersen.

Viimane oli osalenud asjaajajana magistrite kutseühingus ja oli tuntud hea ja tasakaaluka läbirääkijana. Meil oli hea läbisaamine, kuigi meie poliitilised vaated ei langenud kokku. Ta oli küll pastori perekonnast, aga maailmavaateliselt vasakpoolne. Ta ei kuulunud targu ühtegi parteisse, aga tema sümpaatiad olid selged. Vaidlesime vahel ägedasti – tema arvates ei olnud Eesti üldse iseseisvuseks küps. Ise nõudis ta vabadust kõigile Aafrika maadele. Ta sai nüüd välisministeeriumi juurde loodud vähearenenud maade dokumentatsioonikeskuse juhatajaks. Aasta hiljem läks ta ametisse ülikooli ja sai viimati professoriks rahvusvahelise poliitika alal.

Uueks sekretariaadi ülemarhivaariks nimetati arhivaar Aage Rasch 1. osakonnast. Tal oli abiks ainult üks uus arhivaar, kellel puudusid vajalikud kogemused. Riigiarhivaar soovis mind sekretariaati tagasi, sest ma olin seal viimati olnud ja tundsin hästi asjaajamist.

Tuli jälle kolida endisesse töötuppa. Nüüd sain vanemarhivaari koha ja jäin ära ootama uue ülemuse instruksioone. Teda ma hästi ei tundnud, aga ta paistis olevat kõigiti mõistlik mees. Ta katsus aga kõiki probleeme ise lahendada ja ei kasutanudki minu teadmisi ja oskusi. Selles suhtes oli ta ikkagi vanamoodne arhivaari tüüp, kes ülendust saades tahtis puuduvaid kogemusi ise omandada, kuigi see nõudis talt palju rohkem aega. Peale selle jättis ta tähtsamad asjad, nagu eelarve ja läbirääkimised ministeeriumiga, täiesti enda kätte. Tema eelkäija oli katsunud kergendada oma töökoormust ja kasutas selleks oma abilisi, tema aga kuhjas endale tööd. Ka ei saanud me

enam mingit informatsiooni; tema äraolekul pidime arhiivikliente tagasi saatma. Nad pidid ootama, kuni ülemarhivaar jälle tööle ilmus.

Tundsin end ülearusena, sest rutiinsete asjadega oleks igaüks hakkama saanud. Mind ei saanud aga kohe tagasi saata. Nii sain endale ülesandeks korrastada Taani kuninga Frederik VIII (surnud 1912. a.) äsjaavatud arhiivi. Olin ju varem tegelnud tema isa arhiiviga. Selle kuninga valitsusaeg oli lühike, ja arhiivist sain hea ülevaate. Sellega seoses anti mulle aga hoopis suurem töö, nimelt koostada kokkuvõtte viimaste Oldenburgi suguvõssa kuuluvate Taani kuningate arhiividest. 1963. a. sügisel oli nende järeltulijate, Glücksborgi haru troonileastumise 100. aastapäev. Aega oli vähe, pidin pühendama sellele kogu oma tööpäeva.

See oli hea ülesanne, mis võimaldas mul lähemalt tundma õppida kuningakoja arhiivi. Sain töötada segamatult, kogu tähelepanu pühendada arhiivimaterjalidesse süvenemisele. Kõne alla tulid kolm kuningat: Frederik VI (1808–1839), Christian VIII (1839–1848) ja Frederik VII (1848–1863). Nende arhiive tohtis seni kasutada ainult kuningakoja loal. Sellepärast oli osa kuningas Christian VII ja kuninganna Caroline Mathilde akte paigutatud Frederik VI arhiivi.

Pooleldi nõdrameelne kuningas Christian VII sattus oma saksa ihuarsti Struensee mõju alla, kes valitses isegi mõnda aega Taani riiki ja püüdis valgustatud absolutismi vaimus läbi viia uuendusi. Nii kehtestas ta trüki- ja südametunnistusevabaduse. Tal tekkis aga armuvahekord noore kuninganna Caroline Mathildega. Minu praeguse elukoha lähedal, Sjælsø kaldal seisab veel väike jahionn (Jægerhytten), kus nad oma armutunde veetsid. Armulugu tekitas aga pahameelt ja 1772. aastal õnnestus tagurlikul õukonna-vandeseltsil, olles kuninga oma võimu alla saanud, Struensee kukutada. Sellele järgnes kiire kohtuprotsess: Struensee mõisteti surma ja hukati koos ühe oma ligema kaastöölisega. See toimus väga julmalt – nende kehad kisti rattal neljaks. Kõige selle otsene tagajärg oli riik-kondsuse seadus, mis pidi takistama välismaalastel Taani kõrgematele ametikohtadele pääsemise.

Frederik VI arhiivi olid paigutatud kuninganna lahutusprotsessi aktid. Nende juurde kuulusid tõenditena tema sukapaelad, mis Struensee juurest leiti. Tunnistajatena esinesid õuedaamid, kelle seletustest nähtub, kui agaralt nad püüdsid kuninganna ja Struensee kohtumisi jälgida, isegi tagantjärele hoolikalt voodilinu uurides. Üksteise võidu püüdsid nad tuua tõendeid abielurikkumise kohta, aga näib, et suurem osa nende jutust oli ainult keelepeks enda naha päästmiseks. Abielu lahutati, ja kuna kuninganna selja taga seisis tema perekond, Inglismaa kuningakoda, siis saadeti ta Inglise alale, Põhja-Saksamaale Cellesse, kus ta peagi suri.

Peale selle leidsid samas arhiivis veel Christian VII abitud joonistused oma hukatud nõuandjatest, millele ta oma lapseliku käekirjaga oli juurde lisanud, et ta polnud seda hukkamist soovinud. Kõike seda oli nähtavasti peetud teda väga kompromiteerivaks.

Frederik VI enda arhiiv sisaldas ka huvitavaid materjale, sealhulgas eriti tema perekonna väga laialtlevik kirjavahetus. Peale selle oli kirju ta armukestelt, nii purunoorelt Caroline Seufertilt, kes lõbustas kuningat Viini kongressi ajal 1815. aastal ja kes sai hiljem kuni 1863. aastani kindla aastase toetussumma, kui ka tema Kopenhaageni armukeselt Frederikke Dannemand'ilt (endise nimega Bente Rafsted – koguni oma nime pidi ta kuninga jaoks muutma), kellega kuningal oli ka lapsi, aga kes ise samuti oli teinud kõrvalehüppeid. Tollal oli kuningail armukeste pidamine enam-vähem avalik asi. Pärast absolutismi likvideerimist hakati kuningate puhul armukeste pidamist taunima.

Kõige mahukam ja huvitavam oli aga Christian VIII arhiiv. Suurem osa sellest puudutas aega enne tema troonileastumist 1839. a. Ta sai Napoleoni impeeriumi kokkuvarisemisel 1813. a. Norra asehalduriks. Taani oli tollal üks väheseid Napoleoni liitlasi. Rootsi seevastu oli vastaste leeris ja kasutas nüüd juhust Norra oma võimu alla saada, mis Kieli rahuga järgmise aasta algul ka õnnestus. Siis katsus Norra end iseseisvaks kuulutada ja valis prints Christiani kuningaks, pidi aga sõjalise ülejõu ees kapituleeruma. Hiljem reisis

ta palju ja sõlmis häid sidemeid Euroopa vaimse eliidi mitmete liikmetega. Ta toetas aktiivselt kunsti ja kunstnikke, oli pikemat aega Taani Kunstiakadeemia president.

Christian oli usin ja töökas, mõnes suhtes natuke pedantlik. Tal oli väga suur kirjavaheetus, mida ta tihtipeale ise pidas. Ta kirjutas sageli mitu mustandit, enne kui ta oma kirjaga rahule jäi. See kehtis isegi tema armastuskirjade kohta. Need mustandid on osalt ta arhiivis säilinud ja pakuvad võimalust tema reaktsioone jälgida.

Ka temal oli armukesi ja vallaslapsi, kelle kohta leidub andmeid ta arhiivis. Ta hoolitses nende kõigi eest hästi. Üks poeg tema Norra perioodist sai väljaõppe metsandusalal ja töötas hiljem Taanis metsaülemana. Tal oli alati juurdepääs oma kuningast isale, kuigi see teda avalikult oma lapseks ei tunnistanud. Kuningal oli veel teisigi sohilapsi, kes aga surid väga noorelt.

Kuninga kirjade mustandid oma laste emadele näitavad ta hoolitsevat kätt. Ta andis emadele juhtnööre, nii laste nimede kui ka nende tuleviku suhtes. Lapse nimi pidi meenutama ta enda nime (Christian Frederik), näiteks Christiane Frederikke, kui ta oli tüdruk. Ta vallaspoja eesnimi oli Carl Frederik. Emad kirjutasid oma probleemidest, laste haigustest ja nende kasvatamisest, mida Christian kui isa alati osavõtlikult kommenteeris. Igal juhul said laste emad alati kindla rahalise toetuse, abiellumise puhul korraliku pulmakiingi, kusjuures nende meeste anti soodustusi. Kuninga endistel kallimatel oli kerge mehele saada, sest neil oli alati korralik kaasavara ja peale selle muud soodustused. See võis viia ka kuninga heatahtlikkuse kuritarvitamisele, mida kohalikel sidemeestel tuli pidurdada.

Taanis harrastatakse paljudes perekondades traditsiooni, mille järgi nad põlvnevad kas mõnest aadliperekonnast või koguni kuninga sohilastest. Esimestega oli mul tihtipeale tegemist maa-arhiivis. Kui keegi leidis kirikuraamatust, et lapse vaderite hulgas oli mõisahärra, ja et lapsele oli antud tolle eesnimi, siis pidi too härra ilmtingimata olema lapse isa. See võimalus loomulikult eksisteeris, seda ei

saa ümber lükata ega ka tõestada. Ei võetud üldse arvesse seda, et mõisateenijad tahtsid sel kombel kindlustada oma lastele paremat tulevikku, lootes hädakorral mõisahärra abile. Ka unustati, et tihti oli ka mõisaproua vadersiks ja et laps sai siis proua eesnime. Sel juhul ei tulnud kellelegi mõttesegi süüdistada prouat abielurikkumises – et see oli võib-olla hoopis proua laps, kes oli antud võõrale kasvatada. Nii elasid need traditsioonid edasi ja said aja jooksul veel värvikat lisa.

Sama lugu on kuningate sohilastega, keda on olnud ohtralt. 17. ja 18. sajandil said paljud nendest aadlikeks: krahvideks ja vabahärradeks. Hiljem kindlustati vähemalt nende tulevik, eriti kui emad põlvnesid alamast soost. Frederik VI sohilapsed tõsteti veel aadlisesusse, aga Christian VIII elas ülemineku-ajajärgul, mil seda enam nii hästi ei sallitud. Võib-olla mängis ka kuninga tagasihoidlikkus teatud osa. Igal juhul piirdus ta oma vallaslaste tuleviku majandusliku kindlustamisega, mis oli küllalt tõhus. Näiteks sai tema metsaülemast poeg oma üsna kõrgele palgale lisaks veel aastase kindla summa kuningakassast.

Just selle salatsemise tõttu on Christian VIII-le omistatud palju vallaslapsi. Kuna olen tema arhiivi korrastanud ja kirjavahetust hästi tunnen, esitati hiljem mulle sageli küsimusi, kas Christian VIII paberite hulgas leidub tõendeid järelepärijate esiisade või -emade sellest kuningast pärinemise kohta. Kõigile olen pidanud vastama eitavalt. Harilikult on kõnealuste isikute päritolu olnud kaunis tume, oletused on vahel rajatud õukonna kuulujuttudele. Mõnikord on ka olnud juttu kuninga rahalisest toetusest, aga need kuuldused pole vastanud tõele. On ju väga võimalik, et selliste vallaslaste isad kuulusid õukonda ja nende isaks ei tarvitsenud alati olla kuningas ise, sest siis oleks tal olnud laste eest hoolitsemisega palju rohkem tegemist. Loomulikult eksisteerib võimalus, et vallaslaps on kuninga oma, aga olen juhtinud tähelepanu asjaoludele, mis seda eitavad. Näiteks on üks selline vallaslaps saanud trobikonna prantsusepäraseid nimesid, nende hulgas Eugène Napoleon, mis oleks olnud võimatu, kui isaks oleks olnud Taani kuningas.

Kõige visama eluga on müüt, et üks Aabenraa õmblejanna, keda kutsuti Neitsi Fannyks, olevat olnud Christian VIII ja tema esimese abikaasa, Mecklenburgi printsessi Charlotte Frederikke laps, sündinud enne nende pulmi ja sellepärast antud võõrastele kasvatada. Väideti koguni, et Fanny olevat saanud kuningalt kindlat toetust. Christian VIII arhiivis on aga säilinud tema kirjavahetus oma tulevase abikaasaga, millest nähtub, et lapse sündimise aeg ei sobi üldse kokku Christiani ja ta tulevase abikaasa koosviibimisaegadega. Ka toetust pole see laps kuningakassast saanud. Samuti oli võimatu, et kuningasoost laps, kuigi sohilaps, jäeti lihtsaks õmblejannaks – talle oleks kindlustatud korralik kasuvanemate perekond ja hoopis parem elukutse, mida Christian muuseas ühe oma varasurnud sohitütre jaoks ka plaanitses. See põhjendus on isegi publitseeritud, kuid mitmed on ka hiljem minu arvamist küsinud – nad ei taha siiski hästi uskuda, et see kuulujutt on vale.

Rohkem laineid lõi ühe gümnaasiumirektori väide, et muinasjutukirjanik Hans Christian Andersen on sama Christiani ja ühe Füüni noore aadlidaami laps, kes antud kingsepa perekonda kasvatada. Too väitja on ise ülikoolis ajalugu õppinud, aga oma allikakriitika põhialused unustanud. Ta lubas suurejooneliselt tuua oma väite ka tõendeid, mis tal loomulikult pole õnnestunud. Tema nõndanimetatud tõendite hulka kuulub väide, et Andersen sai kuninglikku toetust, niihästi gümnaasiumis õppimiseks kui ka hiljem reisideks. Need toetused olid aga ühekordsed ja summad tulid avalikust riiklikust stipendiumifondist, mitte kuningakassast. Too rektor on aga kangekaelselt oma väidetest kinni hoidnud. Mul on sel puhul tulnud üsna palju kirjutada ja põhjendada, aga kõik on talle nagu hane selga vesi. Seejuures pole ta üldse kuningakoja arhiivi kasutanud, küll aga tekitanud palju kõmu ja sellega oma nimele tähelepanu pööranud. Rahvale sellised jutud meeldivad. Just nagu itaallased ütlevad: *Se non è vero, è ben trovato* (Kui see pole vale, siis väga hea väljamõeldis)!

Frederik VII arhiiv oli juba enam-vähem korrastatud, nii et sellega ma palju ei tegele-

nud. See kuningas oli kummaline mees, kes oli pärinud iseloomujooni oma emalt Charlotte Frederikkelt, kellest ta kuninglik isa lasi end lahutada tema armuloo tõttu ühe prantsuse lauljaga. Lahutatud kuninganna läks Rooma, kus ta konverteeris katoliku usku. Ta oli maaniline valetaja, rääkis võimatuid lugusid – just nagu hiljem ta poeg. Viimane olevat pärast sõda 1864. aastal kord audientsil parema käega vibutanud ja praalinud: selle käe kaotas ma sõjas!

Isal oli temaga palju probleeme, sest emata jäänud poeg ei tahtnud õukonna rangele etiketile alluda. Ta saadeti välismaale vastassuigu tundma õppima. Tema kaks abielu printsessidega ebaõnnestusid täielikult. Kui Frederik sai ise troonile, sõlmis ta morganaatilise abielu ühe tantsijannaga, kes sai krahvinna tiitli. Seda ühendust tunnustas õukond väga vastumeelselt.

Frederik VII abielud jäid lastetuks, ja kuna ka ligemates kõrvalliinides polnud troonipärijaid, sai tema surma järel, 1863. aastal troonile üks suguvõsa kaugem – Glücksborgide haru. Troonivahetusel koostati põhjalik ülevaade kõikidest kuningakoja kohustustest üksikisikute vastu. Neid arveid taheti nüüd lõplikult tasuda, et vabastada uus kuningas nendest kohustustest. Nimekirjas esinevad niihästi vallaslapsed kui ka armukesed. Isegi vahepeal surnud lahutatud kuninganna Charlotte Frederikke armuke Roomas oli saanud aastase toetussumma, samuti eelmainitud Viini kongressi aegne soosik Caroline Seufert. Nad said kõik ühekordse summa, kusjuures võeti arvesse, kui palju võis neil veel eluaastaid järel olla. Selle lõpparve pidamise põhjal olen saanud ümber lükata kõik väited teiste toetusaja kohta.

Hiljem on mul tulnud tegelda vallaslastega seoses järgmise kuninga Christian IX perekonnaga. Üks tuntud taani publitsist “Politikeni” kirjastuse juures, Bo Bramsen oli kirjutamas populaarset ülevaadet Glücksborgide suguvõsast Taani troonil. Ta oli hankinud andmeid, et Christian IX tütre Thyral on olnud armuvahekord ühe ohvitseriga. Rasedaks jäänuna olevat ta saadetud Kreeka kaudu, kus sama suguvõsa troonile oli pääsenud, Itaalias-

se sünnitama. Bramsen pöördus minu poole ja soovis, et ma vaataksin kuningliku perekonna kirjavahetusest järele, kas seal on selle kohta andmeid. Ta lubas vahepeal hankida kuningakoja loa nende materjalide kasutamiseks. Kui Bramsen järgmine kord tuli, ei olnud tal veel luba hangitud. Nüüd proovis ta bluffida, väites, et tema heade suhete tõttu kuningakoja on loa saamine kindel. Nüüd aga olevat tal kiire oma raamatuga – ma võivat teda täiesti uskuda ja usaldada! Ma ei lasknud end selles veenda ja Bramsen pidi ka sellest katsest loobuma. Talle ei tulnud kuningakojust kunagi mingit luba.

Nii andis kuningakoja arhiivi korrastamine mulle lisategevust. Mõnikord õnnestus aidata ka tõsiseid teadlasi, juhtides nende tähelepanu eriti Christian VIII arhiivis leiduvatele kirjadele. Minu töö tulemuseks oli publikatsioon “Kongehusarkivet fra kongerne Frederik VI’s, Christian VIII’s og Frederik VII’s tid” (“Kuningakoja arhiiv kuningate Frederik VI, Christian VIII ja Frederik VII ajast”), mis ilmus seerias “Vejledende Arkivregistraturer”, kus see kandis järjekorranumbrit XIII. See ilmus trükis Glücksborgi suguvõsa juubeli ajaks 1963. a. sügisel.

Vahepeal oli aga juhtunud palju. Riigiarhivaar Aakjær haigestus; tal oli süljenäärmete vähk, mis viis ta 1963. a. jaanuaris hauda. Tema viimased päevad olid väga kannatusterohked. Vakantsel riigiarhivaari kohale oli kolm kandidaati: minu endine ülemus, nüüd Sjælland maa-arhivaar Harald Jørgensen, Põhja-Jüütima maa-arhivaar Johan Hvidtfeldt ja Riigiarhiivi 1. osakonna ülemarhivaar Sune Dalgård. Sotsiaaldemokraatliku kultuuriministri valik langes oma parteikaaslasele Johan Hvidtfeldtile, kes astus 1. aprillist riigiarhivaarina ametisse.

Hvidtfeldt oli mitmekülgsede teadushuvidega. Nii oli tal suuri kogemusi arhiivinduse alal, head sidemed ajaloouurijatega ja ka rahvusvahelisi kontakte. Pärast Teist maailmasõda oli ta koos Harald Jørgenseniga parlamendikomisjoni ülesandel uurinud Saksa sõjaväearhiive Berliinis. Nüüd tegeles ta väga aktiivselt Saksa okupatsiooni tausta uurimisega, plaaniga “Weserübung”, mis viis Saksa rün-

nakule Taani vastu 9. aprillil 1940. a. Ta kaitset just ametisseastumise aastal oma doktori-tööd pärisorjuse kaotamisest Schleswigis ja Holsteinis ning kandideeris samal ajal ühele vakantsele professorile Århusi ülikoolis, millest ta nüüd loobus.

Tema isikus sai Riigiarhiiv energilise juhi, mistõttu sekretariaadi ülemarhivaari osatähtsus vähenes. Minu tööd tema ametisseastumine ei mõjutanud, sest kuningakoja arhiividega töötades olin muudest ülesannetest täiesti vabastatud. Seda suurema töökoormuse sai minu kontorikaaslane, noor arhivaar Grethe Ilsøe. Temale kuhjus nüüd eriti palju töid, kuna meie uus ülemus ei olnud alati võimeline ette arvestama, kui kaua aega tema poolt tõstatatud küsimuste lahendamine tegelikult võtab. Sageli korraldas Hvidtfeldt ennelõunati oma asju ja tuli alles pärast lõunat kohale. Kui ta oli oma posti läbi vaadanud, tuli ta mõnikord meie tööruumi ja palus minu naabril midagi uurida: “See võtab kindlasti ainult kümme minutit!” Päris kindlasti võttis see aga enamasti ligi paar tundi. Grethel olid kodus väikesed lapsed ja muid kohustusi täita. Riigiarhivaar tuli sageli alles pool või veerand tundi enne tema tööaja lõppu, nii et ta ei saanud õigel ajal töölt lahkuda. Sellest muutus Grethe närviliseks ja kannatas südamehäirete all. Ta ei osanud oma olukorrale muud lahendust leida kui paluda üleviimist kohalikku maa-arhiivi, mida talle ka võimaldati. Seal sai ta Harald Jørgenseni alluvuses normaalsed tööolud ja ta tervis paranes.

Ka mina lahkusin nüüd sekretariaadist. Minu ülesanne oli täidetud, kavatsedud ülevaade kuningakoja arhiivist publitseeritud ja võisin pöörduda tagasi 2. osakonda. Minu väljajõe oli aga tunduvalt hilineanud. Selle tõttu ma kunagi Riigiarhiivi 1. osakonda praktikale ei jõudnudki, aga seda osakonda õppisin tundma omal käel, sest kasutasin tihti selle materjale.

Kontaktid baltisaksa ajaloolaste ja Rootsiga

Mul oli juba varemast ajast tihe kontakt Otto A. Webermanniga Göttingenis. Ta oli omapärane mees, asjalik, aga seejuures muhe. Nähtavasti oli ta oma Saksa keskkonnaga tugevasti kokku kasvanud, aga talle meeldis Skandinaavias reisida. Ta tegeles vanema kirjanduslooga, mis huvitas mindki, nii et sain talle sealjuures abiks olla, niihästi mõne pudemega oma uurimispõllult kui ka konkreetsete andmetega, eriti Kopenhaageni Kuningliku Raamatukogu kataloogidest. Hoidsin oma uurimistöös ka tema huvides silmad lahti. Ta oli väga laiahaardeline ja põhjalik uurija, vahest liiga üksikasjadesse süvenev, mis aeglustas ta tööd.

Oma Rootsi uurimisreisidel peatus ta meie pool Birkerødis. Esmakordselt toimus see teekonnal Lundi 1960. a. märtsis. Ta informeeris mind ka Balti Ajaloo Komisjoni (Baltische Historische Kommission) tegevusest ja kokkutulekutest Göttingenis. Minu tee Taanist lõuna poole kulges harilikult selle lina kaudu. 1961. a. Rooma-reis toimus siiski Kölni kaudu, kus ma leidsin kohalikus jesuiitide provintsiaalarhiivis mõndagi uut oma uurimuse jaoks. Kui minu vastureformatsiooni-töö hakkas kaju võtma, oli Webermann sellest väga huvitatud.

Ma ei unustanud vastureformatsiooni Eesti aspekti. Selle huvi säilitamiseks aitas kaasa Vello Salo, kes armastas tihti Soomet külastada ja peatus teel meie juures. Tema plaanitses Possevino 1585. a. kirja väljaandmist. Arutasime seda mõtet ühel tema külastusel 1962. a. Tal oli aga alati palju töid kavas; nii sai see mõte teoks alles 1973. a., kui Possevino kiri ilmus minu sissejuhatusena – Vello Salo kirjastuse “Maarjamaa” taskuraamatus nr. 2.

Webermann soovitas mulle väga pidada Balti ajaloolaste päevaldel ettekanne Tartu jesuiitidest. Ta sobitas mulle kontakte Balti Ajaloo Komisjoni tolaeagse juhatusena, mille esimeheks oli algusest (1951. a.) peale olnud professor Reinhard Wittram. Teda huvitas kirikuajalugu, ja nõnda sain ametliku kutse ettekande pidamiseks.

Minu teemaks oli “Possevino und die Jesuiten in Livland” (“Possevino ja jesuiidid Liivimaal”). Pidasin selle järjekordsetel Balti ajaloolaste päevadel, mis alati leiavad aset nädalalõpul pärast nelipühi – kõnesoleval 1963. aastal langesid need 8. ja 9. juunile. Enne seda käis Webermann teel Lundi jälle meie pool ja andis mulle lisainformatsiooni mainitud komisjoni tegevuse ja juhtivate tegelaste kohta. Nõnda olin hästi ette valmistatud. Ka Webermann osales sellel kokkutulekul. Ei saanud aga kuigi palju temaga rääkida, sest seal oli nii hulgaliselt ajaloo huvilisi, kes tahtsid palju minu töö ja ka isikliku elu kohta kuulda. Komisjoni juhtivate liikmete hulgas oli mitu Eesti päritolu baltisakslast. Just sellel kokkutulekul tuli juhatuses aseesimeeste vahetus. Nendeks valiti Hellmuth Weiss ja Arved von Taube Eestist. Varem oli seda ametit pidanud Kieli ülikooli ajaloo professor Georg von Rauch, kes oli samuti õppinud ja töötanud Tartus.

Eriti ülilahke ja otsekohene mees oli Hellmuth Weiss, kes ajas eestikeelset juttu. Aga ka teised osalejad võtsid mind sõbralikult vastu ja kiitsid meie ühist kodumaad, kus nad olid veetnud oma noorpõlve. Kohtasin professor Paul Johanseni, keda varem olin näinud põgusalt koos Taani endise riigiarhivaariga. Ta oli enne sõda olnud Tallinna linnaarhiivi direktor, nüüd oli aga ajaloo professor Hamburgis. Ta võttis harilikult nendele päevadele kaasa üliõpilasi, keda oli Balti vanema ajaloo teemade uurimiseks inspireerinud. See kohtumine jäi kahjuks ka meie viimaseks kontaktiks, sest juba paari aasta pärast varises ta manalasse.

Eestist pärit ajaloolaste hulgas oli ka Roland Seeberg-Elverfeldt, Tartu magister, tollal Saksa Liitvabariigi Bonni pressiarhiivi juhataja. Algul oli meil üsna põgus kontakt, hiljem õppisin teda hästi tundma. Ta oli natuke erandlik, mitte nii üliviiakas kui enamik teisi, vaid otsekohene mees. Ütles välja, kui oli midagi südamel: kus viga näed laita, seal tule ja aita! See oli mulle suureks abiks.

Mul oli kavas jätkata uurimistööd pärast Göttingeni kokkutulekut teistes Lääne-Saksamaa arhiivides ja raamatukogudes. Nimelt

oli mul tekkinud lisaks uus huviala: üliõpilaste reisialbumid. Olin saanud selleks tõeke, leides jesuiidiõpilaste sissekandeid Kopenhaageni Kuningliku Raamatukogu rohkearvulistes albumites. Veel leidsin Trieri linna raamatukogus ühe taani jesuiidiõpilase albumi. Et neid reisialbumeid leidub niihästi arhiivides, raamatukogudes kui ka muuseumides, on see uurimisala andnud mulle palju tegevust ja võimaldanud reisida. Tol ajal huvitasid mind esmajoones 16. ja 17. sajandi albumid ning nende sissekanded kas Põhjamaadest või Eesti-, Liivi- ja Kuramaalt pärit isikute poolt või nendes maades kirjutatud sissekanded.

Pärast peatust Kasselis saabusin Marburgi, kus mind ootas lahke kutse külastada dr. Hellmuth Weissi, kes oli seal paikneva J. G. Herderi Instituudi direktor. Selle asutuse huvialaks on Ida-Euroopa, mille tõttu sinna on kogutud väga suurel hulgal selleteemalist kirjandust ja arhiivimaterjale. Saime nüüd põhjalikumalt vestelda. Tema oli omal ajal avastanud Wanradt–Koelli katekismuse fragmendi ja oli ka nüüd eesti vanemast kirjandusest väga huvitatud. Leppisin dr. Weissiga kokku, et saadan talle oma Göttingeni ettekande käsikirja laiendatud ja parandatud kujul sama instituudi poolt välja antava Zeitschrift für Ostforschung'is avaldamiseks. Selgus ka, et tema käsutusse oli antud üks jesuiitideagene eestikeelne tekst, mis oli leitud ühest Tartu jesuiitide kolleegiumile kuulunud raamatust Saksamaal. Dr. Weiss soovis avaldada selle teksti koos minu ettekandega, ja ma sain talle hiljem abiks olla kõnealuse teksti kirjutaja identifitseerimisel ja toleaegse tausta kirjeldamisel. Meie vestluse lõpul sain tema lahkel vahendusel väikese stipendiumi oma reisi jätkamiseks. Tema kui direktori käsutuses olid teatavad summad, millest ta lasi mulle kohe 400 marka välja maksta.

Kontaktid baltisaksa ajaloolastega on mulle olnud suureks ergutuseks. Et ma olen saanud jätkata oma uurimistööd Eesti ajaloo teemadel, selles on suured teened Balti Ajaloo Komisjoni Eestist pärinevatel liikmetel, kes on mind kogu aeg innustanud ja julgustanud tööd jätkama, samuti pakkunud avaldamisvõi-

malusi. Mul olid säilinud ka 1951. a. loodud sidemed Stockholmi eesti ajaloolastega, aga need polnud nii tihedad. Mu sealsed kolleegid palju ei reisinud ega tulnud kuigi tihti oma töölaua tagant välja. Neist oli eriti Arnold Soom väga energiline ja produktiivne. Evald Blumfeldt oli ka alati abivalmis, aga tema töö tulemused jäid millegipärast nigelamaks, olgugi et ka tal oli häid plaane ja visioone. Mõlemaid kohtasin Stockholmi-uurimisreisidel. Vestlesime sõbralikult, aga mitte eriti teadmisi ammendavalt. Meie seltskonda tuli ka kolmas eesti ajaloolane ja arhivaar Riigiarhiivis, hiiumaalane Jakob Koit, kes oli eriti huvitatud oma kodusaares vanemast ajaloost. Blumfeldt oli juba varem uurinud Saaremaa ajalugu, kirjutanud vastava ülevaate koguteoses "Saaremaa" (Tartu, 1934) ja tundis Taani Riigiarhiivi materjale. Mitmes Saaremaa aktide pakis leidsin tema märkmetega paberiribasid. Katsusin sellepärast teda ergutada jätkamiseks oma uurimusi Kopenhaagenis. Ta suhtus sellesse positiivselt, andis mõnikord isegi lubadusi, aga Taani-teenkond ei saanud kunagi teoks. Võib-olla oli selle kõhklemise põhjuseks tema doktoritöö hävimine sõja ajal. Tal lihtsalt polnud enam julgust suure tööga jälle otsast peale hakata, vaid leppis lihtsamate teemadega. Tema pärast ma ei tegelnud kaua aastaid Saaremaa ajalooa – ootasin asjatult tema aktiivset sekkumist.

Mul olid paremad kontaktid Lundi eestlastega. Seal lõi selleks aluse professor Edgar Kant. Ta oli alati agar ja huvitatud kaaslane, käisin nii mõnigi kord tema juures. Peatusin seal harilikult ka Stockholmi-reisidel. Tal olid laiahaardelised kavad, ta töötas suure rahvusvahelise geograafilise sõnaraamatu kallal ja püüdis mindki siduda väliseesti teadusega. Ta oli eriti huvitatud Balti Uurimisinstituudist Bonni ülikooli juures. Sinna oli üksvahe raske saada Eesti esindajat, sest seal ametis olev keeleteadlane professor Mihkel Toomse eelistas Inglismaad. Kuna Stockholmist kedagi ei leitud, püüti veenda mind. Eriti energiline selles oli Edgar Kant, aga kui olin töötingimustega tutvunud, ütlesin ära. Töökoht oli ainult ajutine, sõltuv Saksa valitsuse poolt määratud summadest. Taanist lahkudes olek-

sin võinud rikkuda oma tulevikuvõimalused siin töö saamiseks. Edaspidine areng näitas, et see skeptiline hoiak oli põhjendatud. Kui Saksa Liitvabariik hakkas Nõukogude Liidule lähenema, kaotas see instituut oma majandusliku toetuse ja likvideeriti.

Professor Kantiga arutlesin Eesti probleeme. Ta oli väsimatu optimist, terav vaatleja ja hea julgustaja. Saatsin talle väljalõikeid Taani ajalehtedest Baltikumi kohta. Neid oli suhteliselt vähe, aga ta rõõmustas pisimagi artikli üle. Meie kohtumised jätkusid. Eriti elav oli meie kontakt ajavahemikul 1958–1960. Siis püüdis ta mind värvata kaastööliseks Vaba Eesti Komitee juurde New Yorgis. Ta mainis tingimusi, mille hulgas oli hea inglise keele oskus, ja nimetas ka palga – 500 \$ kuus. Pidin ära ütleva, sest ma ei lugenud oma keeleoskust piisavaks. Pärast 1968. aastat meie kontakt katkes. Ta oli aasta varem emeriteerunud. Teda tabasid rasked saatuselöögid: abikaasa ja tütre surm. Kuni oma surmani 1978. a. elas ta erakluses.

Lundis kohtasin ma ka Bernard Kangrot ja Valev Uibopuud. Olime kõik Võrumaa mehed ja saime omavahel muhedat juttu ajada. Minu lugu Tartu jesuiitidest avaldati ka Tulimullas, kus hiljem järgnes veel teisigi artikleid minu sulest. Bernard ergutas mind ikka kirjutama. Peale nende õppisin tundma Artur Taskat, soliidset ja põhjalikku juristi laialdas- te teaduslike huvidega. Astusin ka Rootsi Eesti Teadusliku Seltsi Lõuna-Rootsi osakonna liikmeks. Selle seltsi koosolekutest ei saanud ma osa võtta, välja arvatud mõned Tartu Ülikooli aastapäevaaktused, aga mõnikord pidasin ka ettekandeid.

Minu saksakeelne ettekanne Tartu jesuiitide kohta ilmus Zeitschrift für Ostforschung'i 1963. a. viimases numbris, see tõlgiti kohe ka hispaania keelde ja trükiti järgmisel aastal Madridis ilmuvas ajakirjas Oriente Europeo.

Nüüd oli mul olemas põhialus koostööks Balti Ajaloo Komisjoniga. Küllastasin vahetevahel nende iga-aastaseid koosviibimisi. Koh-tasin seal ka Balti ajaloo uurijaid mujalt, Ameerikast, Soomest, isegi Iisraelist, aga har- va Rootsist. Mu reisiraha tasuti iga kord ja peale selle sain küllastada mõndagi raamatu-

kogu, arhiivi ja muuseumi. Saksamaal pole käsikirjalist materjali niipalju keskselt koondatud kui Taanis. See andis mulle põhjust reisisamiseks. Oli ka põnevaid juhtumeid, ilusaid mosaiigikive minu uurimistööde jaoks. 1971. a. valiti mind Balti Ajaloo Komisjoni korrespondentliikmeks, siis oli veel rohkem põhjust pärast nelipühi Göttingeni külastada.

Surmaotsuse kiuste väitekirja kaitsmisele

1963. a. oli mulle mitmes suhtes edukas aasta. Sain valmis kuningakoja arhiivi ülevaate ja saavutasin kontakte baltisaksa ajaloolastega. Kodus sündis aasta algul poeg Uno, kes tõmbas tähelepanu enesele. Mul tuli Annemariet nüüd rohkem kodus aidata, ja oli huvitav pisipõngerjat kasvamas näha.

Selle taustal võisin olla rahul, et mu väitekirja oli valmis, et see oli hindamisel. Otsustasi end aga oodata. Esimese aasta ootasin rahulikult ära. Kui juba järgmine aasta oli lõpule jõudmas, läksin kärsituks ja hakkasin Cobat küsimustega tülitama. Ega talle mu järelepärimised ei meeldinud. Sain põiklevaid vastuseid: minu töö olevat väga mahukas, ka polevat nad selle hindamisel täiesti üksmeelel. Mul tuleks veel natuke oodata ja kannatada.

Kahjuks hakkas minu tervis märgatavalt halvenema. Külmetusin üha sagedamini, kusjuures tervenemine võttis iga kord kauem aega. Mu olukord läks päris tõsiseks 1965. aasta algul, olin peaaegu kogu aeg haige. Konsulteerisin kohaliku kõrvaarsti Preben Kreutzfeldtiga, kes mind põhjalikult uuris. Probleemid paistsid olevat kurgus, kurgumandlitel olid kollased plekid ja kõrvust jooksis kogu aeg mäda. Ka halvenes kuulmine. Mind saadeti Kopenhaageni Riigihaihlasse, kust sain kuuldeaparaadi. Arstid uurisid mu kõrvu ja arvasid, et võib-olla aitaks siin operatsioon, kindlad nad selles polnud. Seekord keeldusin arstide ettepanekust ja katsusin edasi elada.

Kõrvad on mänginud mu saatusearengus tähtsat osa. Kõik algas lapsepõlves, kui mul 4–5-aastasena olid sarlakid, millele järgnes

mõlemapoolne keskkõrvapõletik. Olin väga haige – kõrge palavikuga. Mäletan ainult pimedat tuba ja vastumeelsust arsti vastu, ei tahtnud teda näha. Ema jutustas, et kohalik jaoskonnaarst dr. Mikk polevat enam lootust andnud, tema võimalused olevat olnud ammendatud. Siis olevat ema kasutanud pekikompresse, mis olevat palaviku vastu aidanud, nii et pääsesin eluga, aga krooniline keskkõrvapõletik jäi, mis eriti külmetuse puhul lõi välja mäda eritumise kujul. Kuigi mõlemad trummikiled olid rebenenud ja keskkõrv tublisti kannatada saanud, oli mul veel piisavalt kuulmist, nii et see ei takistanud kooliskäimist. 1934. aastal viis ema mind Tartusse – Eesti tuntuima kõrvaspetsialisti professor Ernst Saareste juurde, kes minu kõrvu põhjalikult uuris ja arvas, et ega mulle vist palju elupäevi polnud ette näha, sest põletik võis pikapeale edasi areneda ja ka ajusid mõjutada. Ta kirjutas arstimeid, mille abil sai põletikku vaos hoida. Minu elu jätkus enam-vähem normaalselt. Saksa okupatsiooni ajal pääsesin kõrva-de tõttu 1923. aastakäigu mobilisatsioonist, aga mitte 1944. aasta algul, kui oli viimane meelegaheitlek vastupanukatse. Kui mul õnnestus pääseda Saksamaale, tulid kõrvad mulle kasuks, sest sain pärast haiglassesattumist teeselda väga halba kuulmist – see aitas mul pääseda kahurilihaks saatmisest. Kõrvad olid nii rikutud, et kõrvaarstid hakkasid pärast nende kontrollimist minuga karjudes rääkima. Mu suhteliselt head kuulmist iseloomustasid hiljem kõrvaspetsialistid Taanis imeväärseks. Siin polnud enam põhjust oma haigust varjata, aga aeg-ajalt aktiveeruv krooniline keskkõrvapõletik oli ikka minu saatjaks ja meenus mulle professor Saareste ennustusi.

Mu jõutagavara kahanes üha. Varsti ei jõudnud ma enam kodunt raudteejaama ega kesklinna raudteejaamast arhiivi jalutada. Kaalusin juba töölt lahkumist, kuna olin paar-kolm kuud järjest haige. Juhtisin oma kõrvaarsti tähelepanu kollastele plekkidele kurgumandlitel, aga ta arvas, et need ei tähenda midagi. Peale selle, kurgumandleid minu vanuses ei opereeritavat (olin 41). Ta katsus pintseldamisega ravida, punkteeris kõik nina ja lauba õõnsused ja puhus need läbi, aga see ei aida-

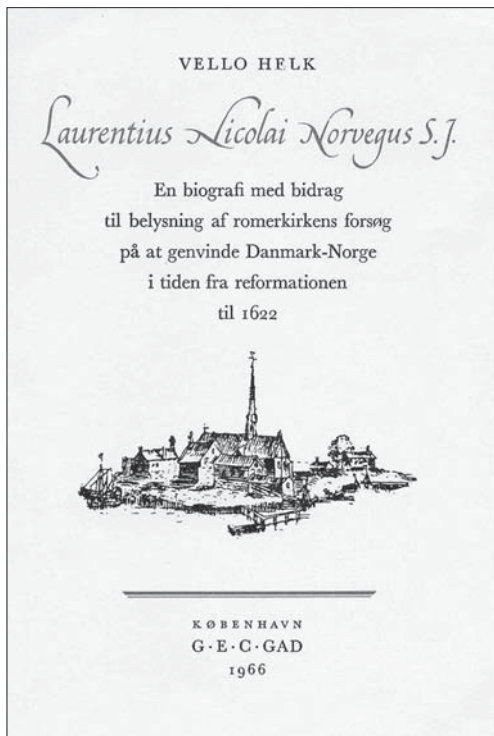
nud vähimatki. Siis ta deklareeris, et minu haiguse kolle peab olema kuskil mujal; tema enam mind aidata ei saa, ja tema arvates ma küll oma 50. sünnipäevani ei ela.

Samal ajal ootasin ikka veel otsust oma väitekirja kohta. 1965. a. aprillis kaitses Oslo ülikoolis oma sarnase teemaga doktoriväitekirja Oskar Garstein. Siia juurde kuulub pikem eellugu. 1960. a. pidas ta rahvusvahelisel ajalookongressil Stockholmis ettekande vasureformatsioonist Põhjamaadel. Ma ise ei osalenud, leidsin tema ettekande teema kongressi kavast ja kirjutasin talle kohe, pakkudes koostööd. Ta lükkas aga minu pakkumise viisakalt tagasi, ilmselt arvates, et ma tahtsin tema kulul oma tööd täiendada. Nii mõnedki ajaloolased hoiavad oma leide saladuses ja publitseerivad seepärast töid, mis on poolikud või ebapiisavalt põhjendatud, ja nõuavad täiendamist. Siin oleks koostöö tihti suureks saaks.

Oskar Garsteini peallikateks olid ühe teise norra ajaloolase, Oluf Kolsrudi sõjajärgsetel aastatel kogutud materjalid. Kuigi Kolsrud oli uurinud paljudes arhiivides, oli ta kogudes lünki, eriti jesuiitide arhiivi koha pealt, sest too arhiiv tookord paiknes Hollandis, kus selle kasutamine oli raskendatud.

Garstein publitseeris esimese osa oma teosest 1963. a. ja taotles sellega filosoofiadoktori kraadi. Järgmisel aastal oli järjekordne Põhjamaade ajaloolaste kokkutulek, seekord Bergenis. Andsin end üles ettekandega Rootsi kuninga Johan III väidetavast üleminekust katoliku usku. Tahtsin siin Garsteini väiteid analüüsida ja talle oma allikaid tutvustada.

See oli minu esimene ja viimane Bergenikülastus. Kui keegi väidab, et Bergenis iga päev sajab, siis ma lihtsalt ei saa seda uskuda. Olin seal augusti algul üle nädala, päike paisis iga päev. Linna õhk oli värsked ja hea, lugematud kalatoidud ülimalt svad. Ega ma muidugi värsked õhu ja delikatesside pärast siia tulnud! Minu eesmärk oli kohata Garsteini, keda kahjuks osavõtjate hulgas ei olnud. Pidasin oma loengu ära, mis eriti huvitas Stockholmi ajaloo professorit Sven Ulric Palmet. Tema oli Garsteini doktoritöö hindamiskomisjonis, koos Norra kirikuloo professori

Minu väitekirja kaaneleht.

Einar Mollandiga.

Garstein kaitses oma väitekirja Oslos 1965. a. aprillis, mil mu tervislik olukord oli muutumas üha kriitilisemaks. Tahtsin siiski osaleda, kasutasin lennuteed ja esinesin oponentina *ex auditorio*. Kohtusin enne kaitsmist mõlema hindamiskomisjoni liikmega ja juhtisin nende tähelepanu üsna paljudele valesti tõlgendatud üksikasjadele, samuti konkreetsetele vigadele ja lünkadele, mida ma oma materjali põhjal sain täita. Nad olid üllatunud ja kaldusid arvamisele, et kui neil oleks sellest kõigest enne aimu olnud, poleks Garstein nii lihtsalt oma doktorikraadi saavutanud. Mul polnud aga soovi seda rünnata, vaid tähelepanu juhtida sellele, et meil mõlemal oleks olnud koostööst kasu. Oma allikate põhjal sain ümber lükata nii mõnegi tema väite. Ta oli üsna üllatunud; kahjuks pidin oma kehva tervise tõttu kohe tagasi lendama, nii et meil ei olnud võimalust pikemaks mõttevahetuseks.

Tema töö oponentide hulgas oli ka hollan-

di päritolu katoliku preester Johannes J. Duin Hamarist, kes oli kirjutanud rea väiksemaid uurimusi katoliiklastest Taani–Norra kaksikiigis. Temaga saavutasin hea koostöö, mis jätkus ta surmani 1985. a. Ta oli väga laiahaardeline uurija ja kuigi meie vastastikune kasu võib-olla polnudki väga suur, seisis selle koostöö taga hea abistamistahe, mis on sel puhul kõige tähtsam.

Tookord pidin aga katsuma selle peaaegu surmaotsusega edasi eksisteerida. Ei saanud enam mingit füüsilist tööd teha. Järgmisena ütles üles magu, seedimine oli täiesti korrast ära. Minu perearst saatis mu ligemasse haiglasse uuringutele. Juhtusin sisehaiguste spetsialisti ülemarst Erik Moltke juurde Usseerødi haiglas.

Ta kuulas mu haigusloo ära ja lasi mul läbi teha harilikud katsed, võttis proove ja tegi analüüse. Need näitasid, et viga ei olnud maos. Siis pidi see tema arvates ikkagi peituma kurgumandlites, kuigi minu kõrvaarst seda tunnistada ei tahtnud. Samuti ei olnud tema arvates tõsi, et minu vanuses kurgumandleid ei opereerita. Seepärast lubas ta mu kõrvaarstiga rääkida. Tema kui sisehaiguste arst ei saanud mind maakonnahaigla kõrvaosakonda saata.

Tal õnnestus hankida mu kõrvaarstilt tõend, mis võimaldas mu sissekirjutamist kohaliku Hillerødi maakonnahaigla kõrvaosakonda. Seal eemaldati 1965. a. juulis mul mandlid. Olin juba enne operatsiooni väga nõrk; see olukord kestis üsna kaua pärast operatsiooni edasi. Kuulmine paranes aga kohe ja kõrvadest lakkas mäda eritumine. Mul oli kuu aega haiguspuhkust ja selle aja möödudes hakkas ka jõud tasapisi tagasi tulema.

Olin siis jälle kõrvaarst Kreutzfeldti juures kontrollis. Ta konstateeris, et mu kõrvad olid nüüd palju paremad, aga lisas, et selline operatsioon annab tihti ainult ajutist paranemist; ma ei tohtivat arvestada jäädava paranemisega. Ma siis vihastasin. Algul ei tahtnud see arst üldse kuuldagi, et kurgumandlid võiksid olla mu hädakoldeks ja nüüd ta ei soovinud tunnistada, et nende kõrvaldamise järel mu tervis paranes. Siis võtsin kontakti ühe Kopenhaageni kõrvaarstiga, Erik Jerlangiga,

kes oli hoopis teisel arvamusel. Ta oli kohe sellega nõus, et kurgumandlite kõrvaldamine oli ainuke õige ravi. Haiged kurgumandlid eritasid mürki kogu kehasse ja nõrgendasid mu vastupanujõudu. Nüüd katsus ta seda taastada, eriti kurgu limanahku tugevdades, nii vitamiinide kui ka kiiritusravi abil.

Seekord oli mul õnne – esiteks olin leidnud kõrvaarsti, kes julges oma kolleegi diagnoosis kahelda, ja teiseks, hoidis aastaid mu kõrvad korras. Pärast kurgumandlioperatsiooni sain kuulmise nii hästi korda, et võisin kuuldeaparaadi sahtlisse panna, kuhu see jäi rohkem kui 18 aastaks. Nii kestis “ajutine paranemine” üsna kaua. Tänu Erik Jerlangi ravile tuli ka mu jõud umbes aasta jooksul tagasi. Järgnesid parimad aastad mu elus, korraliku kuulmise ja suhteliselt hea tervisega. Vahepealseid muid tervisehäireid raviti samas haiglas.

Mul oli nüüd ka jõudu vaja. Kuna minu doktoritöö hindamine venis, olin lõpuks sunnitud pöörduma järelepärimisega ülikooli poole. Seal lubati kohe otsus anda – pärast kahe ja poole aastast ooteaega. Sain selle kätte oma haiguspuhkuse ajal: töö oli heaks kiidetud. Astrid Friis soovis siiski, et ma lühendaksin ühte peatükki, milles olin tema arvates liiga põhjalikult kirjeldanud oma peategelase, norra jesuiidi Laurentius Nicolai Norveguse viibimist ja tegevust jesuiitide kolleegiumis Grazis.

See ülesanne oli lihtne ja nüüd võis raamat trükki minna. Korrektoori lugemisega tulin ka toime ja 1966. a. märtsis ilmus mu teos. Selle kaitsmine toimus aprilli lõpul. Erik Jerlang süstis minusse selleks puhuks kõvasti vitamiine, kuna mu jõud polnud ikka veel täiesti taastunud.

Taanis toimub väitekirja kaitsmine sel kombel, et algul on sõna esimesel ametlikul oponentil, kes on hindamiskomisjoni liige ja tuleb enamasti mõnest teisest ülikoolist. Tema peamiseks ülesandeks on nõrkade punktide leidmine ja nende kritiseerimine. Järgmisena on sõna oponentidel *ex auditorio* ja lõpuks teisel ametlikul oponentil, kes esindab ka teaduskonda. Tema kriitika on harilikult leebem, ta peab ka põhjendama, miks töö on loetud

Taani Majandusarhiivi, esialgselt Riigiraamatukogu jaoks ehitatud saja-aastane hoone, kus pidasin 1966. aastal oma doktoripidu.

Majandusarhiivi lugemissaal, kus toimus minu doktoripidu. >

doktorikraadi vääriliseks. Taanis on doktoritöö ju rohkem era- ja auasi, annab siiski automaatselt *jus docendi* õiguse ülikoolis loenguid pidada. Kogu etenduse kestvuseks on määratud maksimaalselt kuus tundi; see oleneb mitteametlike oponentide arvust.

Esimeseks oponentiks oli Astrid Friis, kes kasutas oma rutiinipärast oskust üksikasjades sorimiseks, justkui eksamineerides mind pealegi Belgia geograafias. Ta ei tahtnud hästi uskuda, et Taanis võis tollal nii palju salakatoikliiklasi olla; need pole ju targu endast Taani arhiividesse jälgi jätnud. Temale järgnes kaks mitteametlikku oponenti, mõlemad katoliiklased, nimelt eespool mainitud paater Duin ja tema kaasmaalane jesuiit August Ziggelaar. Viimane oli tegelikult füüsikaõpetaja, kes samal ajal oli uurinud oma ordukaaslaste panust selle ala ajaloos. Nende suhtumine oli üldiselt positiivne. Viimasena rääkis minu vana õpetaja Coba, kes oma haigushoogudest hoolimata oli teinud mu tööst korraliku ja põhjaliku analüüsi, kus ta jagas parajalt kiitust ja laistust. Ta lõpetas kombekohaselt ja liigutavalt minu päritolu ja eluloo kirjeldamisega.

Olin lootnud, et ka Oskar Garstein oleks oponent, aga ta teatas, et kahjuks ei saa tulla. Hiljem selgus selle põhjus. Aastaid oli ta arvamisel, et ma meelega viivitasin talle oma

tööst ühe eksemplari saatmisega, tagamõttega, et ta ei jõuaks seda enne kaitsmist läbi töötada. Kui see asjaolu hiljem avalikuks tuli, sain tõestada, et just temale määratud eksemplar oli esimeste saadetiste hulgas. Hilinemine oli trükikoja süü. Nii õnnestus meil lõpuks see arusaamatus lahendada.

Doktoriväitekirja kaitsmisele järgneb harilikult pidulik koosviibimine – doktorandi kulul. Mulle tuli siin appi minu endine ülemus, Majandusarhiivi juhataja Vagn Dybdahl. Tema arhiiv oli vahepeal, pärast Riigiraamatukogu kolimist ülikooli juurde saanud oma käsutusse selle raamatukogu esindusliku hoone. Eelmisel sajandivahetusel ehitatud väga stiilisegune, aga ruumikas lugemissaal oli piduliku koosviibimise kohaks. Siin olid külaliseks kõik ajaloo professorid, nende hulgas ka Knud Hannestad. Siin olid minu parimad sõbrad ülikoolipäevilt eesotsas Tage Kaarstediga, kes kaks aastat hiljem sai ajaloo professoriks uues Odense ülikoolis. Siin olid minu Lõuna-Taani aitajate esindajad: loomulikult Moster, ka Jens Ejner Signega, need, kes omal ajal olid mulle augu pähe rääkinud ja mind ülikooli suunanud, samuti Annemarie vanemad ja ta õde abikaasaga. Siin olid veel Århusi tuttavad, fotograaf Lindekilde perekond, kes mind oli Annemariiega kokku viinud, ja minu hea Rooma tuttav direktor ning õllemeister Vagn

Taani kuningas Frederik IX tervitab aasta doktoreid nende promoveerimisel (mina esimene vasakult).

Klæbel oma abikaasaga. Oli veel teisingi – ma ei tajunudki lõpuks õieti, mis mu ümber juhtus. Nägin kõike nagu läbi udu, olin oma jõureservid ammendanud. Mäletan siiski, et Astrid Friis, kes oli minu lauadaam, kinnitas, et selline oponentimine on käkitegu – ta võivat selleks teksti poole tunniga valmis vorpida. Ka toonitas ta oma inglise keele oskusi, ta suutvat end palju paremini selles keeles väljendada.

Minu väitekiri tõi uusi andmeid ja hinnanguid vastureformatsiooni kohta, mida seni oli sageli alavääristatud. Kuni Kolmekümneaastase sõjani olid usupiirid muutlikud, ka ei pandud erilist rõhku misjonitööle rahva hulgas – kõige enne tuli valitsevad kihid enda poole võita. Kelle võim, selle usk! Alamkihid pidid sellega arvestama. Euroopas oli tollal palju usupagulasi, peamiselt protestante, kes kas kihutati välja või põgenesid ise oma katoolikliku vürsti valdustest, samuti ka katoliiklasi protestantlike vürstide maadelt, kes ei tohtinud seal oma usukombeid järgida.

Mind promoveeriti doktoriks ülikooli aastapäeval, 10. septembril 1966, mille tähista-

misel osales ka Taani kuningas Frederik IX. Oma teose eest sain järgmisel aastal ühe silmapaistvama Taani teadusliku sihtkapitali – G. E. C. Gad'i fondi auhinna: 10 000 krooni. Ka muidu oli vastukõla tunnustav, siiski ka mõneti ebalev, sest minu uurimuse tulemused polnud kooskõlas seniste seisukohtadega.

(järgneb)

*23.09. tähistab Vello Helk 80. sünnipäeva.
Tuna õnnitleb oma autorit!*